

„valami mást kell kigondolni”

A Nyugat folyóirat második részvénytársasága*

1.

A Nyugat folyóirat 1909 tavaszától jelentette meg szerzőinek könyveit, a költségeket Hatvany Lajos pénzküldeményeiből fedezték. A szerkesztők jól érzékelték, hogy Hatvany támogatói hajlandósága nagyobb mértékben is kiaknázható volna, Fenyő Miksa és Ignotus levelezésében 1909 őszétől egyre gyakrabban merült fel egy főként könyvkiadással foglalkozó részvénytársaság ideája.

A részvényjegyzési felhívást 1910 januárjában bocsátották ki, majd a Nyugat Könyvkiadó Részvénytársaság (a Nyugat első részvénytársasága) 1910 augusztusában alakult meg. A százötven darab, egyenként ezerkoronás részvényt főként a Hatvany család tagjai és üzletfelei, illetve a Hatvanyak által működtetett Deutsch Ignác és Fia (DIF) vállalatbirodalom vezető tisztviselői jegyezték. Báró Hatvany Lajos hatvan részvényt vásárolt, apja, báró Hatvany-Deutsch Sándor gyáros, földbirtokos húszat, míg Brüll Alfréd nagyiparos, sportmecénás hatot. Ifj. Chorin Ferenc jogász, üzletember, Buday-Goldberger Leó textilgyáros, Hatvany-Deutsch Béla vállalkozó, cukorgyáros, Helvey Tivadar vegyigyár-tulajdonos, gróf Károlyi Imre földbirtokos, bankár, báró Kohner Adolf nagybirtokos, bankár és művészetpártoló, Lánczy Leó bankár, illetve báró Weiss Manfréd nagyiparos öt-öt részvényt jegyzett. Elbogen Károly földbirtokos, műgyűjtő három, Fleischl Sándor dán konzul és ingatlanbefektető kettő, Szüllő Géza nagybirtokos, politikus egy részvény tulajdonosa lett. Miklós László, a DIF vezető hivatalnok, aki Hatvany Lajos érdekeit képviselte a Nyugat napi ügyeiben, öt részvénnel rendelkezett, míg a DIF-tisztviselő Wilhelm Arthur három, Sugár Elemér és Thein Zsigmond egy-egy részvénnel. Utóbbiak esetében szinte bizonyos, hogy nem a saját pénzüket fektették be, hanem Hatvanyék juttattak nekik részvényeket, hogy igazgatósági, illetve felügyelőbizottsági tagságot vállalhassanak. Mindemellett valószínű, hogy Fenyő Miksa öt, Osvát Ernő, Ignotus-Veigelsberg Hugó és Veigelsberg Viktor (előbbinek az öccse) egy-egy részvénye Hatvany Lajos nagyvonalúságának volt köszönhető.¹

* Ezúton is köszönöm Borbás Andrea, Nemeskéri Erika, Buda Attila, Kiss-Nagy Emil, Nagy Gábor és Nagy Róbert segítségét a források felkutatásában, illetve értelmezésében. A külön nem jelzett vállalati adatokat a Mihók-féle *Magyar Compass*, a Kormos Alfréd szerkesztésében megjelenő *Magyar Pénzügyi Compass*, illetve a Franklin Társulat által kiadott *Budapesti Cím- és Lakásjegyzék* 1905 és 1916 közötti évfolyamaiból vettem. E rövid összefoglalásban a főúri rangokat általában a személyek első említésénél tüntettem fel.

¹ Az 1910-ben vásárolt részvények pontos megoszlása a Nyugat Rt.-nek a Hazai Bank Rt.-nél vezetett – újonnan fellelt – folyószámla-kivonata alapján tudható (Lelőhely: Budapest Főváros Levéltára, Cég-bírószági iratok, VII.2.e. 628., a továbbiakban: BFL, Cégb. VII.2.e. 628.). Száztíz évvel ezelőtt 1 koro-

A részvénytársaság fő célja a könyvkiadás felfuttatása lett, a Nyugat hagyományos formátumú kiadványai mellett Nyugat Könyvtár néven megindították füzetes vállalkozásukat is. Megnövelték a lap terjedelmét, több író tülön javadalmazással a kiadóhoz kötöttek, vezető szerzőiket jelentős előlegekkel ösztönözték. 1910 őszen folytatódott a Nyugat vidéki matinésorozata. A kiadások jóval meghaladták a bevételeket, a hiányt az alaptökből finanszírozták, a vállalat alig fél év alatt csődközeli helyzetbe került. Noha az elhibázott üzletpolitika legfőbb döntései mögött Hatvany Lajos állt, ebben való felelősségét nem ismerte el. 1910 végén felélesztette az Osváttal évek óta zajló szerkesztéspolitikai vitát.² Hatvany most azt róttá fel Osvátnak, hogy a folyóirat példányszáma nem növekedett a várt ütemben. Ennek okát Hatvany Osvát Ernő öntörvényű, másoknak beleszólást nem engedő szerkesztői gyakorlatában jelölte meg, és a saját – társadalmi kérdések iránt nyitottabb, illetve a már beérkezett szerzőket nagyobb arányban szerepeltető – elképzeléseit akarta Osvátra kényszeríteni.

A Nyugat 1911. január–februári válságát, amelyben Hatvany végül engedett Osvát Ernőnek, az irodalomtörténet körültekintően feldolgozta.³ A források szerint a Nyugat írói a vitában meggyőző többségben Osvát mellé álltak: 1911. február 5-én a Palermo kávéházban tartott „szimpátiatüntetésen” kinyilvánították, hogy bojkotálni fogják a Hatvany elképzeléseit tükröző „új” Nyugatot. Hatvany ennek hatására aláírta a másfél évre érvényes nyilatkozatot, miszerint Osvát a korábbi gyakorlatnak megfelelően folytathatja szerkesztői munkáját, viszont már másnap kijelentette: „vagy szerezzon vevőt Osvát a vállalatra, vagy valami mást kell kigondolni!”⁴

Ez a „valami más” új pénzemberek megnyerése lett, a reménybeli befektetőket Hatvany Lajos megbízottai keresték fel. Molnár Imrével, a Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt. vezető tisztviselőjével⁵ és Magyar Mórral, a vállalat aligazgatójával március elején kezdődtek meg a tárgyalások. A tervezésben részt vett Rovó Aladár is, aki az Egyetem utca 3. szám alatti, a Franklin-székházzal szemben található nyomda tulajdonosa volt, mindemellet Rovó a Franklin Irodalmi és Nyomdai Rt. főtisztviselőjeként dolgozott.⁶ A legelkötelezettebb érdeklődést Magyar Mór tanúsította, az

na körülbelül 1.200 mai forint vásárlóértékének felelt meg. Érdemes megemlítenünk, hogy ifj. Chorin Ferenc apja, báró Chorin Ferenc, a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének elnöke, báró Hatvany-Deutsch Sándor alelnöke volt; Helvey Tivadar és báró Weiss Manfréd ügyvezető igazgatóként, Fenyő Miksa a szervezet titkáráként tevékenykedett.

² A vita tartalmi áttekintését lásd FRÁTER Zoltán, *Osvát Ernő élete és halála*, Magvető, Budapest, 1987, 95–111.

³ Lásd például ADY Endre *Összes prózai művei. Újságcikkek, tanulmányok*, X., szerk. LÁNG József – VEZÉR Erzsébet, Akadémiai, Budapest, 1973, 437–443. (Ady Endre Összes Művei); BUDA Artilla, *A Nyugat Kiadó története*, Borda Antikvárium, Budapest, 2000, 19–30.; KOSZTOLÁNCZY Tibor, *Irodalompolitika = Tessék színt vallani. Osvát Ernő szerkesztői levelezése*, I., s. a. r., tan. KOSZTOLÁNCZY Tibor – NEMESKÉRI Erika, Gondolat – Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2019, 411–419.

⁴ Schöpflin Aladár – Ady Endrének, [Budapest, 1911. február 7.] = ADY Endre *Levelezése*, III., 1910–1911, szerk. VITÁLYOS László, Akadémiai–Argumentum, Budapest, 2009, 209. (Ady Endre Összes Művei)

⁵ Molnár Imre 1899-ben lépett be a Révai Testvérekhez, mindemellet könyvesboltot is működtetett a VIII. ker. Rákóczi út 39. szám alatt.

⁶ [Név nélkül], *Új igazgató*, Világ 1911. július 7., 16.; [Név nélkül], *A hazai nyomdák 1912-ben*, Magyar Könyvszemle, 1913, I. melléklet, 6. Az Egyetem utca jelenleg V. ker. Károlyi Mihály utca, a két említett ház már nem létezik.

üzleti tervet is ő készítette el. A cél kezdettől fogva ugyanaz maradt: a részvénytőke 250–300.000 koronányi bővítése (ez mai értéken számítva 300–360 millió forintot tenne ki). Magyar Mór és Rovó Aladár üzletfeleiket mozgósítva külön-külön 100.000 korona befektetését ígérték.⁷

200.000 korona 1911. március második felében már készenlétben állt, azonban Magyar Mór Hatvany Lajos részéről is 50.000 korona jegyzését várta.⁸ Hatvany az újabb befektetésektől elzárkózott, Magyar Mórral találkozni sem kívánt.⁹ Lezártnak gondolta a Nyugattal való üzleti kapcsolatát, Ady Endrének a következőket írta:

Osváth [!] közt és köztem irodalmi controversia volt. Az urak velem – Velem! – szemben jónak látták az „irodalmi függetlenséget” megvédeni. Mintha irodalmi exploiteur-kiadó volnék – mintha nyernék az üzleten.

E télen már majdnem *magyar* lettem – maradok németnek. Sohse mondhassák, hogy rájuk szorultam.

Bizonyára sajnálatos dolog. Más részt természetes fejlemény. Felnőtt írók felnőtt kiadót követelnek, aki adok-veszek alapon áll.

Új alakulások szerint lesz is ilyen – evvel aztán paczkázzanak. Én megszűntem lenni.¹⁰

Ezzel beköszöntött a Nyugat-átalakulásokkor rendre jelentkező döntésképtelen állapot, végül Magyar levélben kereste meg Hatvany-Deutsch Sándort. Magyar az üzleti könyveket többször áttanulmányozta, tudta, hogy önmagában a folyóirat hasznát nem ígérhet. Az új részvénytársaság számára a fő bevételt a nyomdai bérmunkából remélte, és a vállalkozás átvételét világos feltételekhez kötötte:

Ha a holnap tartandó értekezleten a Nyugat részéről a nyilatkozatot, hogy az e hó végén tartandó rendkívüli közgyűlésen a részvénytőke egy harmaddal való lebélyegzése el fog határozatni, a régi igazgatóság és felügyelő bizottság lemond, a Jókai nyomdához való tárgyalásra a megbízást megkapom (nagyon természetesen, hogy csak az igazgatóság végleges és előleges tudta és beleegyezése, szakértőknek bevonása mellett, valamint ha Méltóságos uram az 50.000 koronát jegyzi) úgy kötelezem magam Méltóságod jegyzése után saját részem és érdekeltjeim részéről azonnal 90.000 koronát jegyezni.¹¹

⁷ Fenyő Miksa – Hatvany Lajosnak, [Budapest, 1911. március 4., 11.] = *Levelek Hatvany Lajoshoz*, szerk. HATVANY Lajosné, Szépirodalmi, Budapest, 1967, 116–117, 118–119.

⁸ Fenyő Miksa – Hatvany Lajosnak, [Budapest, 1911. március 17.] = *Uo.*, 120–121.

⁹ Ignótus – Hatvany Lajosnak, [Budapest, 1911. március 16.] = BUDA Attila, *A levelezések öszintesége avagy a filológus kategorikus imperatívusza = A Nyugat-jelenség (1908–1998)*, szerk. SZABÓ B. István, Anonymus, Budapest, 1998, 75–76.; Veigelsberg Viktor – Hatvany Lajosnak, [Budapest, 1911. március 22.]. Lelőhely: PIM, V. 5090/7.

¹⁰ Hatvany Lajos – Ady Endrének, [Berlin, 1911. március közepe (?)] = ADY *Levelezése*, III., 236.

¹¹ Magyar Mór – Hatvany-Deutsch Sándornak, [Budapest, 1911. április közepe – május közepe]. Lelőhely: PIM, V. 5090/30.

Hatvany-Deutsch Sándor végül jóváhagyta Magyar Mór feltételeit, és 1911. május 30-án megérkezett a kért összeg a Nyugat Rt.-nek a Hazai Bank Rt.-nél vezetett folyószámlájára, amely a június 1-jét megelőző napokban összesen 282.000 koronával gyarapodott.¹²

Magyar Mór 45.000, Molnár Imre 24.000 koronát fizetett be. 5.000 korona befektetést vállalt Ardó Alfréd jogász, a Révai Testvérek Rt. ügyésze, igazgatósági tagja. Magyar Mór ismeretségi köréhez kapcsolhatjuk Gottermayer Nándor könyvkötő-iparost (5.000 korona), aki részvényes volt a Révai Testvérek Rt.-ben is,¹³ mindemelllett a Gottermayer Könyvkötő Műintézetet és a Révai Testvéreket több nagy könyves vállalkozás fűzte össze.¹⁴ 5.000 koronát jegyzett Gottermayer veje, Jellencz Béla,¹⁵ az Uránia Műkereskedés Rt. felügyelőbizottsági tagja (itt az igazgatóság személyi összetétele Révai-érdekeltségekre utal). Nem véletlen a korszerű nyomdai festékgyártást meghonosító nagyvállalkozó, Kurzweil János 5.000 koronás,¹⁶ illetve Czettel Dániel, az Első Magyar Betűöntő Rt. ügyvezető igazgatójának 2.000 koronás jegyzése sem. Pavlinovics Bernárd pénzügyminisztériumi titkár (1913-tól vukovári pénzügyi igazgató) és dr. Benedict Henrik belgyógyász, egyetemi magántanár 2-2.000 koronás jegyzési megbízást adott Magyar Mórnak.¹⁷ Feltehetően az előbb felsoroltak voltak Magyar „érdekeltjei”, akikkel együtt közel 100.000 koronát fektetett be.

Rovó Aladár – aki mögött minden bizonnyal a Franklin Társulat állt – 22.000 koronát vállalt. Valószínűleg az ő kapacitálására jegyzett 4.000 koronát Várady Zsigmond nagyváradi ügyvéd, közíró (1910-től munkapárti parlamenti képviselő), aki abban a reményben vásárolt részvényeket, hogy sikerül a társaság működését „erőteljesen szabadelvű” irányban a „politikai és társadalmi mezőkre is kiterjeszteni”. Belátva, hogy terve nem valósítható meg, már 1911 szeptemberében részvényeinek átvételét (visszavásárlását) kérte.¹⁸ 10-10.000 koronát jegyzett Geiger Béla, az Atlantica Tengerhajózási Részvénytársaság osztályfőnök cégvezetője, Krausz Simon tőzsdei befektető és bankár, illetve Török Sándor ügyvéd.¹⁹ Kilenc részvényt igényelt Weltzl Károly gépészmérnök,²⁰ ötöt Székely Aladár, a Budapesti Királyi Ügyészség

¹² Lelőhely: BFL, Cégb. VII.2.e. 628.

¹³ Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., Közgyűlés. Lelőhely: Országos Levéltár, Z 718. 6. tétel

¹⁴ Az *Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képből* sorozat magyar kiadásának tábláit Gottermayer Nándor Könyvkötő Műintézete készítette, a terjesztést mint bizományos, a Révai Testvérek intézte. Gottermayer főként a vezető könyves vállalatok részére dolgozott.

¹⁵ [Név nélkül], *Hymen*, Corvina 1903. április 20., 55.

¹⁶ Kurzweil János tevékenységéről lásd Gécs Béla, *Könyvnyomdai festékgyárak megjelenése Budapesten. Nyomdászattörténeti töredékek*, Magyar Grafika 2004/7., 103–104.

¹⁷ Dr. Benedict Henrik is részvénytulajdonos volt a Révai Testvéreknél, lásd Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., Ügyvezetőség. Lelőhely: Országos Levéltár, Z 720. 249/28. tétel

¹⁸ Várady Zsigmond – Hatvany Lajosnak, [Nagyvárad, 1911. november 2.] = *ADY Levelezése*, III., 564–565, 309.

¹⁹ Dr. Török Sándor az V. ker. Nagy-korona utca (jelenleg Hercegprímás utca) 6. szám alatt lakott, irodája a 8. számú házban volt.

²⁰ Weltzl Károly nevéhez számos találmány fűződik; a malom- és bányaiparban, illetve a villamos motorok gyártásában korszerű eljárásokat honosított meg, szakírói tevékenysége is jelentős, munkajogi és -szervezési kérdésekről is publikált.

ügyésze, a Szabadgondolközlöz Magyarországi Egyesülete elnöke, a Társadalomtudományi Társaság titkára.

Külön figyelmet érdemelnek azon személyek, akik már az első Nyugat Rt.-ben is részvényesek voltak, és akiket az első társaság csödbbemenetele sem tántorított el az újabb áldozathozataltól: Helvey Tivadar és Elbogen Károly 5-5.000 koronát, Buday-Goldberger Leó 2.000 koronát jegyzett. A Kohner családból ezúttal báró Kohner Jenő üzletember, mecénás vásárolt öt részvényt, de valójában a Kohner családdhoz köthető a prágai származású Elbogen Károly is, hiszen ő Kohner Jenő unokatestvérét, Kohner Arankát vette feleségül.²¹ Megjegyzendő, hogy Kohner Jenő igazgatósági tag volt az Atlantica Rt.-nél, ahol a már említett Geiger Béla cégvezetőként működött.

Mindemellett a korszak meghatározó, biztos alapokon álló könyves vállalkozása, az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. 50.000 koronát jegyzett.²²

2.

Magyar Mór 1911. május 31-i hatállyal lépett ki a Révai Testvérektől,²³ és a Nyugat Rt. 1911. június 1-jei közgyűlésén megvalósultak a kívánalmái. A küldöttek megszavazták, hogy mivel a pénzügyi mérleg 49.618 korona (és 48 fillér) veszteséget mutat, az első jegyzésből származó százötven részvény ezentúl egyharmaddal kevesebbet, darabonként 666 korona 67 fillért érjen. Miután 50.000 koronával csökkentették a társaság alaptőkéjét, az első évet immáron 381 korona (és 52 fillér) nyereséggel zárták. Három régi részvényt két új részvényre cseréltek, de jövedelmezőség szempontjából megmaradt a különbség a régi és az új jegyzések között, a határozat szerint a régi részvények csak a jövőbeni, 6 százaléknál magasabb osztalékból részesedhetnek volna. Az alaptőkét felemelték 400.000 koronára, a meglévő 100.000 koronához hozzáadandó 300 darab, egyenként 1.000 koronás részvényből 282 darab előjegyzése történt meg.²⁴ Mindez némi csalódásra adhatott okot, hiszen egy kimutatás szerint, amely az 1911. június 1-jét megelőző héten készülhetett, a pénzügyi tervek még 10.000 korona túljegyzést mutattak.²⁵ A 300.000 korona új befektetésből hiányzó 18.000 korona pótlása a Hatványakra hárult.²⁶ Alapszabályba foglalták a részvény-

²¹ A Hatvány-Deutsch és a Kohner család együttműködése 1882-ben kezdődött, amikor a Brüll családdal karöltve megvették a nagysurányi cukorgyár jogelődjét, és új gyárat alapítottak. HLBOSÁNYI Norbert, *A Kohner család vállalkozásai = Tanulmányok Budapest múltjából*, XXXVII., szerk. SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella, Budapesti Történeti Múzeum, Budapest, 2012, 51, 64–66.

²² Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Okmánytár. Lelőhely: Országos Levéltár, Z 1508. 1218. szám

²³ Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., Igazgatóság. Lelőhely: Országos Levéltár, Z 719. 1/1. tétel

²⁴ A Nyugat Könyvkiadó Rt. első rendes közgyűlésének jegyzőkönyve (1911. június 1.). Lelőhely: BFL, Cégb. VII.2.e. 628.

²⁵ Rovó Aladár eredetileg 35.000 koronát vállalt a befizetett 22.000 korona helyett. Veigelsberg Viktor 15.000 koronás jegyzése ígéret maradt, miként Biedermann Gyula pénzügyi igazgató 10.000 koronája, illetve Molnár Dezső ügyvéd (V. ker. Lipót krt. 20.) 5.000 koronája. Többen viszont még nem szerepeltek ebben az összesítésben. (Lelőhely: PIM, V. 5090/30.)

²⁶ COSYMA, A „Nyugat” pénzügyi válsága, Pesti Futár 1912. március 25., 8.

társaság tevékenységi körének bővítését: „könyvek, folyóiratok, általában irodalmi és tudományos művek előállítás, kiadása, forgalomba hozatala és terjesztése, valamint nyomdai termékek előállítása” lett a fő profil – ezt jelezte az is, hogy a cég nevét Nyugat Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaságra változtatták –, magát a folyóiratot a nyomdai bevételekből kívánták szubvencionálni.

Az első Nyugat Rt. csődjében bizonyára közrejátszott, hogy ugyan kiváló üzletembereket is találunk az igazgatóságban, ám ők nem vették komolyan érdekeik érvényesítését. Befektetéseiket Hatvany Lajosnak szóló gesztusnak tekinthették, és tudták, hogy ha a pénzük elvész, a Hatvanyak egy másik üzletben majd kárpótolják őket. Az első igazgatótanács 1911. május 23-án testületileg lemondott, és az alakuló közgyűlésen nem újították meg Szüllő Géza, Brüll Alfréd és Wilhelm Arthur megbízatását. Helvey Tivadar, Elbogen Károly, Osvát, Ignotus, Fenyő, Miklós László, ifj. Chorin Ferenc, Buday-Goldberger Leó és Hatvany bekerültek az új testületbe is, és kiegészültek a három legjelentősebb külső (értsd: a Hatvanyak érdekkörén kívül lévő) új befektetővel: Magyar Mórral, Molnár Imrével és Ranschburg Viktorral (aki az Athenaeum igazgatójaként saját cégének érdekeit is képviselte). Ady Endre álma is teljesült az igazgatósági tagságról²⁷ – ugyanakkor ez a funkció pénzzel nem járt. Lengyel Menyhért, Thein Zsigmond és Sugár Elemér lemondtak felügyelőbizottsági tagságukról – az új testületet Jellencz Béla, Weltzl Károly, Török Sándor, Veigelsberg Viktor és Geiger Béla alkották. (Ők az 1911–1912-es üzleti évre összesen 1.600 korona tiszteletdíjat kaptak.)²⁸

A második Nyugat Rt. részvényjegyzései alapján bizton állítható, hogy az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. nyíltan vállalt befektetésével, a Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., illetve a Franklin Társulat pedig megbízottaik révén együttműködött a Nyugat Könyvkiadó Rt. szanálásában. A magánbefektetőkkel karöltve tőkeinjekciót adtak a vállalatnak, és a Nyugat folyóiratot – mondhatni – megmentették a jövőnek. Tudták, hogy a vállalat életét belső konfliktusok nehezítik, fontosabbnak bizonyult azonban, hogy „birtokon belül” kerüljenek a piaci vetélytársnál, amely kipróbálatlan üzleti modellel kísérletezett, de amelynek – és ez a legfontosabb – a Deutsch Ignác és Fia vállalatcsoport lényegében korlátlan tőkeereje adta biztosítékát. (Összehasonlításként említjük meg, hogy például a Révai Testvérek Rt. alaptőkéje az 1910-es évek elején 800.000 korona volt.) A piac régebbi szereplői felismerték, hogy az úgynevezett „moderne” irányzata tartós jelenléteket ígér: szerzői gárdájuk fiatal emberekből áll, sajátos mozgalmi jelleggel rendelkezik; olvasóközönségük művelt és elkötelezett. Ugyanakkor a Nyugat-átalakulás klasszikus kapitalista vállalkozásnak minősíthető: a nagy cégek – közéjük sorolhatjuk a Gottermayer Könyvkötő Műintézetet és a Kurzweil János és Társa Festékgyárat – a piacbővítés eszközét láthatták a Nyugat Rt.-ben való tulajdonrész megszerzésében. Az üzleti tervek kidolgozóját, Magyar Mórt – aki saját vagyonával kezkeskedett a sikerért –

²⁷ ADY *Levelezése*, III., 152.

²⁸ A Nyugat Könyvkiadó Rt. első rendes közgyűlésének jegyzőkönyve (1911. június 1.). Lelőhely: BFL, Cégb. VII.2.e. 628.

kinevezték ügyvezető igazgatónak, ők maguk pedig komoly pozíciókat szereztek az igazgatóságban, és lecserélték a felügyelőbizottságot.²⁹

Az előbbihez hasonló tulajdonszerzés a századforduló éveiben nem volt ritkaság, de a nagy cégek szigorú feltételekkel segítettek a bajba jutott vállalkozásokon. A Révai Testvérek Rt. 1898-ban például a Könyves Kálmán Magyar Műkiadó Rt. szanalójaként is ragaszkodott a régi részvények 10 %-ra [!] való leértékeléséhez, majd a részvénytőke felemeléséhez, ezután viszont pénz- és áruhitelekkel fellendítették a Könyves Kálmán Rt. forgalmát. Ennek fejében igényt tartottak a cég éves tiszta jövedelmének 20%-ára (de az évenként átutalandó összeg egy bizonyos minimumnál kevesebb nem lehetett). Az üzletmenet ellenőrzésére a Révai Testvérek Rt. tagokat delegált a Könyves Kálmán Rt. testületeibe: Révai Ödön, aki a pénzügyi rendbetételt lebonyolította, igazgatósági tag lett, míg Magyar Mór, Ardó Alfréd és Gottermayer Nándor bekerültek a felügyelőbizottságba.³⁰ Volt, amikor a tőkeinjekció nem járt sikerrel, ilyenkor a csődbe jutott céget felszámolták. Ardó Alfréd, Magyar Mór és Molnár Imre a század első évtizedében több ilyen ügyletben vett részt.³¹ A nagy cégek sokszor a saját érdekeiknek megfelelően intézték a felszámolást. A csődeljárás évekig is elhúzódhatott, ennek során fokozatosan feldolgozták a maradék készleteket, értékesítették a gépeket, majd ezekből kárpótolták a hitelezőket és a részvényeseket, kifizették a felszámolókat (vagyis magukat) – és végül egy konkurensnél kevesebb lett a piacon. Más volt a helyzet, ha valaki a befektetők közül a saját tőkáját kockáztatta.

3.

Magyar Mór a Zemplén vármegyei Homonnán született, lámpagyári kishivatalnokként került a fővárosba az 1890-es évek elején. Rokonságban állt a Révaiakkal, akik felkarolták és alkalmazták a lelkiismeretes fiatalembert: irodavezetőként kezdte, míg végül a nagy forgalmú részletüzlet felügyeletével bízták meg. Magyar álma azonban az volt, hogy közel két évtizedes munkája által megszerzett vagyonát önálló vállalkozásba fektesse, és ekként „nyugdíjas éveire” biztos anyagi hátteret teremtsen magának. Imponált neki a Nyugattól jövő megkeresés, és hogy Hatvany-Deutsch Sándor óráig tárgyalta vele a vállalat ügyeiről.³²

²⁹ Minden bizonnyal Molnár Imre sáfarkodásának sikerét jelezte, hogy őt a Révai Testvérek igazgatósága 1911. május 31-én a társaság cégjegyzői joggal felruházott aligazgatójának nevezte ki. (Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., Ügyvezetőség. Lelőhely: Országos Levéltár, Z 720. 244. tétel)

³⁰ Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., Igazgatóság. Lelőhely: Országos Levéltár, Z 720. 8. tétel. A Révai-cégnek a Könyves Kálmán Magyar Műkiadó Rt.-ben való tulajdonszerzéséről „a kozmetikázott verziót” lásd RÉVAY Mór János, *Írók, könyvek, kiadók. Egy magyar könyvkiadó emlékiratai*, II., Révai, Budapest, 1920, 39–40.

³¹ A Kölcsey Könyvkereskedési Rt.-ben Ardó Alfréd igazgatósági, Magyar Mór és Molnár Imre felügyelőbizottsági tag volt, ennek a vállalatnak a felszámolását 1908-ban mondták ki. Magyar a Korvin Mátyás Könyvkereskedő Rt.-ben igazgatósági tag lett, majd a cég felszámolásában vett részt Révai Ödönnel; az eredetileg debreceni székhellyel rendelkező Kazinczy Könyvkereskedő Rt. felszámolását Magyar, Ardó és Révai Ödön vitték végbe.

³² BRÓDY Sándor, *Pesti kis tükör*, Az Újság 1912. január 14., 33–34.; W., *Magyar Mór halála*, Corvina 1912. január 20., 10–11.

Magyar csak munkába állása után szembesült a Nyugat Rt. valós pénzügyi helyzetével és a számára megoldhatatlan nehézségekkel. A Nyugathoz a pénzügyi fegyelem mindig laza volt, a folyóirat addigi történetében rendre áthágták a közösen megállapított „hivatali” szabályokat. A láthatatlan elköteleződések rendszerében Magyar sem tudta kikényszeríteni az üzleti fegyelmet. A Révai Testvéreknél nyilván komoly retorziókat eredményezett, ha egy szerkesztő saját hatáskörében megnövelte a kifizetendő összegeket. A Nyugathoz a hőskorban nem volt honoráriumtábla, a szerzőket főként Osvát személyes szimpátiái szerint fizették. Ráadásul az előre lekötött művek sem mindig készültek el – de nincs tudomásunk arról, hogy az ilyen jellegű késésekért vagy mulasztásokért bárkit is „büntetéssel” sújtottak volna. A sajtóbeszámolók szerint Magyar Mór összeomlott, amikor ráébredt a kockázatra, amellyel saját megtakarításait veszélybe sodorta. Régóta meglévő neuraszténiája oly mértékben fokozódott, hogy már dolgozni sem tudott. Orvosai tanácsára 1911 nyarán és őszén többször kezelte magát különböző szanatóriumokban, s noha ambíciója megtört, nem szabadulhatott a kötelezettségtől, amely végül tönkretette.³³

Közben az igazgatóság – valószínűleg augusztusban – a Jókai Nyomda átvétele helyett az Üllői út 18. szám alatti, Révai Arthur és Salamon József tulajdonában lévő nyomda megvásárlásáról döntött (1911. október 16-tól itt állították elő a folyóiratot is). A nyomdavétel – amelyről a felügyelőbizottság csak utólag értesült – meglehetősen nagy üzleti kockázatnak bizonyult, hiszen a Nyugat Rt. 182.000 koronát fizetett egy súlyosan deficites vállalatért.³⁴ Mint később kiderült, a Révai és Salamon cég tartozása 135.000 korona, kinnlevősége 129.000 korona volt, az éves veszteségét 52.400 koronára kalkulálták. Mindemellert a Nyugat Rt. 15.000 koronáért új betűkészletet rendelt, a nyomda felemelt házbéréért 11.000 koronát fizettek, és a nyomdának szóló váltótartozásokat is prolongáltatniuk kellett. E nyomdavétel – amely az új befektetések 70 százalékát emésztette fel – több fontos kérdést hagy megválaszolatlanul. Vajon Magyar Mór jóváhagyta-e a tranzakciót? S ha igen, hová tűnt korábbi megfontoltsága? Valóban nem volt arról tudomása, hogy a Révai Könyvesházzal (korábbi munkahelyével) egyazon épületben található nyomda katasztrófális helyzetben van? Vagy inkább az igazgatósági tagok Magyar távollétében praktikusán „kimentették” a pénzt a Nyugat-vállalkozásból?

Nagyvonalú honoráriumkiutalásokról tanúskodik a Nyugat egyik, Osvát Ernő által vezetett pénztári utalványkönyve.³⁵ (Ignotus és Fenyő Miksa szintén rendelkeztek pénzkiutalási joggal.) Ambrus Zoltán számonként átlagosan 7–8 oldalt írt havi 200 koronás fizetésért, Schöpflin Aladár, Krúdy Gyula és Szomor Dezső jobbra 10–12 koronát kapott oldalanként, Balázs Béla, Bán Ferenc, Kuncz Aladár, Laczkó Géza ennek általában a felét–kétharmadát. A folyóirat szorgos munkatársainál ugyan-

³³ [Név nélkül], A „Nyugat” igazgatója öngyilkos. Magyar Mór meghalt, Az Újság 1912. január 13., 8.; [Név nélkül], Életunt igazgató, Budapesti Hírlap 1912. január 13., 12.

³⁴ COSYMA, I. m., 9. A Grafikai Szemle szeptemberi száma nagyságrendileg azonos, 175.000 koronás vételéről tudósított: [Név nélkül], Új részvénytársaságok, Grafikai Szemle 1911/9., 203.

³⁵ Lelőhely: PIM, Ltsz. 2019.9.44. (1911. június 17. – 1912. február 7.), illetve OSZK Kt., Fond 253/696. (1912. február 1. [!] – 1912. június 14.)

akkor nehéz kikövetkeztetnünk, hogy melyik honorárium melyik publikációra vonatkozott, hiszen a pénztárkönyv ilyenkor csak neveket, dátumokat és pénzkiutalási jogcímekeket tartalmaz.

Bizonyos szerzőket a Nyugat jelentős összegekkel támogatott. Szini Gyula általában kéthavonta folyósított fizetésén felül – ennek fejében szépirodalmi munkásságát a Nyugatnak kötötte le – összesen 820 korona előleget vett fel *Profán szerelem* című regényéért (a közlésre 1912 első félévében került sor). Nem tudjuk, milyen „megállapodás értelmében” fizettek 500 koronát Heltai Jenőnek 1911. október 25-én, hiszen Heltai 1911 második félévében alig szerepelt a Nyugatban (1912-ben egyáltalán nem). *Az utolsó bohém* című, 1911 decemberében a Nyugat által megjelentetett Heltai-regényéért túlzónak látszik az említett honorárium (e kérdésben Osvát talán nem is egyedül döntött). A Nyugat 1912. március 10-i vígszínházi matinéján előadták F. Kernách Ilona *A fajtája* című egyfelvonásos drámáját, a színmű a március 16-i számban is olvasható volt.³⁶ Az író háromszor kapott 150 koronát a műért: egyszer a folyóirat-megjelenésért, egyszer az előadásért, majd külön a „lapterjesztési” számla költségére. Móricz Zsigmond a Nyugat Rt.-vel 1911 júniusában kötött szerződése alapján 6.000 koronában részesült összegyűjtött munkáinak első tíz kötetéért, ugyanezen jogcímen az év végén még 3.000 koronát utaltak ki számára, majd 1912-ben ötszázat.³⁷ Ezt a szerződést nyilván nem Osvát hozta tető alá, azonban 1912 első félévében Móricz a pénztári utalványkönyv alapján további 975 koronát vett fel – ez idő alatt a Nyugatban 35 oldalnyit publikált. (Ady Endre 1911 májusától 500 koronára növelt havi járandóságát a részvénytársaság külön kezelte.³⁸)

Túlnyomó részben igazolhatónak látszanak Osvát kifizetései, bár 1912 januárjától ezek már a csődhelyzettel küzdő vállalat tételei voltak. A honoráriumokra kéthetenként elköltött átlagosan 5–600 korona nem tűnik kirívóan magas összegnek, a gondot az eladott Nyugatok csekély száma jelentette. (Mint ismeretes, a szerzők többségének állandó tiszteletpéldány járt.) Az eladási számokra vonatkozóan nem rendelkezünk pontos adatokkal, sokatmondó azonban Veigelsberg Viktor megjegyzése, amely szerint 2.000 előfizető az üzleti tervek szempontjából pusztán matematikai lehetőségként merül fel.³⁹

A pénztárkönyvből kitűnik, hogy Osvát még 1911 októberében is jelentős összegekért vásárolt kéziratokat a Nyugat Könyvtár számára, holott már hónapokkal korábban egyértelmű volt, hogy a sorozat nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Az ilyen jellegű vállalkozásokat a nagy kiadók javarészt előfizetői rendszerben működtették, míg a Nyugat egyes példányokat árusított. A füzetek kinézetre igénytelenek voltak, és többnyire a folyóiratban korábban közreadott publikációkat tartalmaztak.

³⁶ F. KERNÁCH Ilona, *A fajtája*, Nyugat 1912. március 16., 478–493.

³⁷ MÓRICZ Miklós, *Móricz Zsigmond érkezése*, Szépirodalmi, Budapest, 1966, 288. Az eredeti dokumentum nem maradt fenn, azonban egy másik szerződésből, amelyet Móricz a Nyugat Rt.-vel 1917. május 21-én kötött (lelőhely: PIM, M. 100/5312.), tudható, hogy az aláírásra 1911. június 17-én került sor. (Emlékezzünk arra, hogy voltak befektetők, akik 2.000 koronáért vásároltak Nyugat-részvényeket.)

³⁸ KOSZTOLÁNCZY-NEMESKÉRI, I. m., 516–518, 529–530, 571–572.

³⁹ Veigelsberg Viktor – Hatvany Lajosnak, [Budapest, 1911. március 22.]. Lelőhely: PIM, V. 5090/7.

	folyóirat honoráriumok	Nyugat Könyvtár előlegek és honoráriumok	könyvkiadási honoráriumok	egyéb	összes kiadás
1911. június 17-30.	961	605		120 (Szini Gyula járandósága)	1.686
július	1.145	480	145		1.770
augusztus	570	245	220	120 (Szini Gyula járandósága)	1.155
szeptember	875	265			1.140
október	665	405	700		1.770
november	1.245		100	120 (Szini Gyula decemberi járandósága, előleg)	1.465
december	2.010				2.010
1912. január	795				795
február	1.190			150-150 (F. Kernách Ilona számára a matiné-előadásért, ill. a lapterjesztési számláról)	1.490
március	510	150		100 (Babits Mihály matiné-felolvasásáért a lapterjesztési számláról)	760
április	770		175		945
május	540				540
június (két utalás)	20	100 [pótlagos]			120
összesen	11.296	2.250	1.340	760	15.646

Összesített tételek Osvát Ernő pénztári utalványkönyvéből (1911. június 17. – 1912. június 14.)

A Nyugat Könyvtár 1911. október 16-án megtörtént eladása Magyar Mór döntése volt, hiszen az aláírása szerepel a fennmaradt dokumentumokon. Magyar megszüntetett egy ellenőrizhetetlenné vált kifizetési formát, és az Athenaeum Rt.-vel kötött szerződés biztosította a sorozatra elköltött összegek legalább részbeni megtérülését.⁴⁰

Ady Endre versgyűjteménye (hármasszoros füzet), *Vallomások és tanulmányok* című válogatása, illetve Ignotus *Színházi dolgok* című munkája (utóbbiak kettős füzetek) továbbra is a Nyugat Rt. tulajdona maradt – ezek nem tartoztak a szerződés hatálya alá. A fennmaradó harminc füzetből a Nyugat raktáraiban összesen 119.935 darabot találtak, a bizományosoktól 9.143 darab eladatlan példány visszaküldéséről maradt fenn dokumentum (ez utóbbi szám minden bizonnyal nagyobb volt, de az iratok hiányosak).⁴¹ Az egyes füzetekből tehát átlagosan legalább 4.300 eladatlan darab maradt. Becslésünk szerint egy-egy füzetből 4.500 példányt nyomhattak. Fenyő Miksa számításai szerint ennek a költsége 700 korona volt,⁴² s ha ehhez hozzáadjuk az átlagosan 100 korona honoráriumot, akkor egy példány 18 fillérbe került. Az egyes füzetek bolti ára eredetileg 30 fillér volt. Az Athenaeum a készletért a bolti ár harmadát ajánlotta meg, azonban közvetlenül az átvétel után ennek az összegnek csak a felét kellett kifizetniük, a másik rész 1913. január 1-jén vált esedékessé. Az Athenaeum tehát a füzetekhez 10 filléres darabáron jutott hozzá, és a készletet jól működő terjesztőhálózata segítségével forgalmazta (a kiadványokat később kolligátumként is árusították).

Az Athenaeum vállalta, hogy átutalja a Nyugatnak az általuk már kifizetett honoráriumokat, és hogy a megvásárolt műveket beilleszti a Modern Könyvtár sorozatába; az előleggel lekötött kéziratok átadásának határideje 1912 vége lett. A *Gyűjtemény Gellért Oszkár verseiből* című válogatás (107. szám) már 1912 februárjában kikerült a nyomdából, ezt követte Karinthy Frigyes *Így írtok ti* című paródiagyűjteménye (108–112. szám), amely a Nyugat összesítéseiben még *Humoros dolgok* címen szerepelt. Ekként kaptak helyet a Modern Könyvtárban például a következő kötetek: Alfred Capus: *A nyilsebzette madár* (színmű, ford. Adorján Andor, 1912, 113–115. sz.), Georges Courteline: *Boubouroche és négy kis bolondság* (a címadó elbeszélés és négy jelenet, ford. Kosztolányi Dezső, 1912, 121. sz.), Bán Ferenc: *A tizenkettedik* (novellák, 1912, 169. sz.), Knut Hamsun: *Pán* (regény, ford. Bán Ferenc, 1912, 170–173. sz.), Edmondo de Amicis: *Lelkierő* (elbeszélés, ford. Elek Artúr, 1913, 245. szám), Miklós Jenő: *Este* (novellák, 1913, 289–291. sz.), Bródy Miksa: *Klotho* (novellák, 1913, 292–295. sz.), Győri Ernő: *Áldott legyél te* (színmű, 1913, 296–297. sz.), Nagy Lajos: *Mariska és János* (novellák, 1913, 298–299. sz.), Balázs Béla: *Dialógus a dialógusról* (esszék, 1913, 300–301. sz.), Hugo von Hofmannsthal: *A költő és a ma – Levél* (két tanulmány, ford. Lányi Viktor, 1914, 340–341. sz.).

Bizonyos esetekben a kötetek tartalma módosult, azonban semmi sem bizonyítja, hogy az Athenaeum részéről ebben ízlésbeli megfontolások játszottak volna közre. Mindenesetre Lengyel Géza először művészeti tanulmányokat ígért, majd

⁴⁰ Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Okmánytár. Lelőhely: Országos Levéltár, Z 1508. 1267. szám

⁴¹ Uo.

⁴² Fenyő Miksa – Hatvany Lajosnak, [Budapest, 1911. március 11.] = *Levelek Hatvany Lajoshoz*, 118.

A *csodatévő könyv* címmel novelláit adták közre a Modern Könyvtárban (1912, 174. szám). A Nyugat Füst Milántól az *Aggok a lakodalmon* című verses „sorstragédia” kiadását vállalta, az 1914-es *Változtatnod nem lehet* című kötet az egyfelvonásos mellett Füst költészetének reprezentatív válogatását is nyújtotta (336–339. szám). Kemény Simon szerződése eredetileg novellákra szolt, *Balkon* címmel az Athenaeum verseit adta ki (1914, 391–392. szám). Elmaradt Barta Lajos *Parasztok* című drámájának megjelentetése, ám *Az Ige terjedése* című prózákötete később forgalomba került (1916, 496–498. szám).

„Hiányzó” művek leginkább a szerződéssel lekötött fordítások között szerepelnek: a felvett előlegek ellenére sem találtuk nyomát Boross László Musil-fordításának (*Törless szenvedései* címmel), illetve Fenyő Miksa Nietzsche- és Füst Milán Peter Altenberg-fordításának (utóbbi két esetben csak a fordítandó szerzők neve ismert).⁴³ Jelen áttekintésben minden kézirat sorsára nem térhettünk ki, összességében viszont elmondhatjuk, hogy a Nyugat által tervbe vett művek, amennyiben valóban elkészültek, megjelentek az Athenaeumnál.

4.

Hatvany Lajos a Nyugat-szerkesztőknek 1911 tavaszán küldött leveleiben többször kinyilvánította, hogy kivonul a Nyugat finanszírozásából, közben azonban folyamatosan sürgette saját társszerkesztői kinevezését. Az új részvénytársaság 1911. június 1-jei megalakulásával erre is sor került. Hatvany – bizonyos megszorításokkal – immáron saját jogán is elhelyezhetett közleményeket a folyóiratban: az augusztus 1-jei szám élén jelent meg *Irodalompolitika* című cikke.⁴⁴ E sokszor idézett írásban Hatvany egyfelől jóváhagyását adta a Nyugat átalakulásához, és örömmel nyugtázta, hogy az üzletet avatott szakemberek vették át. Mindazonáltal a folyóirathoz közelállók a cikket úgy fogadták, mint a Hatvany és Osvát közötti vita újabb állomását – ezt Hatvanynak küldött levelében Ignotus szóvá is tette:

Lehet, hogy – a történetek után – a szerződéssel s az *Irodalompolitika* cikk megírásával tartoztál magadnak vagy a májadnak. De a te értékedhez s a munkádéhoz nem volna stílusos: nem tért vissza a hajdani status quohoz, amikor kölcsönösen örömkünk s elégtételünk volt, hogy velünk tartottál. Nincs értelme, különösen, mert nem stílusos, minduntalan visszatérni arra a bizonyos esetre, amelyben végre is Te sem voltál hibátlan. Nincs tehát értelme, például, gyakran értékes és mindig érdekes mondanivalóidat „pro domo” formában megírni.⁴⁵

Közben Hatvany bizalmasai, Kaffka Margit és Bölöni György irodalompolitikai ankét szervezésébe fogtak, a vitairatoknak az *Aurora* című lap szeptember 15-i száma adott volna helyet. Az *Aurorát* maga Hatvany sem tekintette alkalmas fórumnak, és

⁴³ Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Okmánytár. Lelöhely: Országos Levéltár, Z 1508. 1267. szám

⁴⁴ HATVANY Lajos, *Irodalompolitika*, Nyugat 1911. augusztus 1., 169–176.

⁴⁵ Ignotus – Hatvany Lajosnak, [Budapest, 1911. augusztus 17.] = *Levelek Hatvany Lajoshoz*, 131.

úgy tűnik, hogy a várt hozzászólások sem készültek el.⁴⁶ Az ankét minden bizonnyal elmaradt, és közben az Aurora is megszűnt.

Hatvany 1911 őszére az általa sokszor hangoztatott „életközeli” irodalom jegyében „kihívó”, a közvéleményt provokáló Nyugat-szám kiadását tervezte.⁴⁷ A tematikus összeállításhoz, amely a magyarországi iskolai tankönyveket (és közvetetten az oktatási rendszert) elemezte-bíráta volna, Hatvany számos irodalmárt kért fel,⁴⁸ azonban a „forradalminak” ígérkező különszám megjelenését Osvát meghiúsította.⁴⁹ Létezik azonban Osvát döntésének egy gazdasági szempontú magyarázata is. A korabeli tankönyvpiac valóban számos – üzleti és színvonalbeli – anomáliát produkált,⁵⁰ azonban a Nyugat Rt. nagy befektetői, a Révai Testvérek, az Athenaeum és a Franklin Társulat – maguk is érdekeltek lévén – éppen a megelőző években határozták el, hogy tankönyveladásaikat hatékonyan és racionálisan szervezik meg, majd hosszas egyeztetés után az 1909. január 19-én aláírt szerződéssel szabályozták együttműködésüket.⁵¹ Ha a Nyugat a viszonyok rendezése után megtartotta volna a vitát, közvetetten saját tulajdonosainak kiadói gyakorlatát bírálta volna.

Az ősszel meghiúsult irodalompolitika-ankétra azután a Világ nevű szabadkőműves lapban került sor. 1911. december 30-án láttak napvilágot az első hozzászólások, amelyekből akár az a kíváncsi is kiolvasható, hogy a Nyugat mérsékelje tehetségfelfedezői akcióit, bár a megszólalók többsége a kiegyensúlyozó semmitmondásra törekedett.⁵² December 31-én megjelent viszont Hatvany *Irodalompolitika. A Nyugat szerepe* című, Osvát-ellenes kitételekben bővelkedő, személyeskedő és sok tekintetben ízléstelen támadása.⁵³ A benne kifejtett nézeteket Osvát január 3-án kegyetlen tárgyilagossággal utasította vissza: „A Nyugatot én – irodalmi oldaláról – közintézménynek tekintem, és amíg – ebben – én vagyok érte felelős: semmiféle tisztátalan irodalompolitikának nem lesz benne helye.”⁵⁴

Osvát válaszcikke után a Berlinben tartózkodó Hatvany Lajos Budapestre sietett, és január 6-án a Fodor-féle vívóteremben Osváttal kardpárbajt vívott, amelynek eredményeként mindketten megsebesültek. Az újságbeszámolók szerint Magyar Mór rendkívüli aggodalommal követte a szerkesztőségen belüli harcokat. A december 31-i Hatvany-cikk megjelenését követően borotvával kezét felvágva öngyilkosságot kísérelt meg, ekkor megmentették. A január 6-i párbaj után közeli ismerőseivel beszélgetve utalt arra, hogy meghozta a végső döntést. A párbajt végzetesnek gondolta

⁴⁶ Hatvany Lajos – Ady Endrének, [Budapest, 1911. szeptember 1.] = ADY *Levelezése*, III., 282–283.; Kaffka Margit – Hatvany Lajosnak, [Budapest, 1911. szeptember eleje] = *A lélek stációi. Kaffka Margit válogatott levelezése*, szerk. SIMON Zsuzsanna, Nap, Budapest, 2010, 208.

⁴⁷ *Levelek Hatvany Lajoshoz*, 636.

⁴⁸ KOSZTOLÁNCZY–NEMESKÉRI, I. m., 539–540.

⁴⁹ *Levelek Hatvany Lajoshoz*, 632.

⁵⁰ RÉVAY, I. m., 1–27.

⁵¹ Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Okmánytár. Lelőhely: Országos Levéltár, Z 1508. 1089., 1090. szám

⁵² ADY Endre et al., *Irodalompolitika. A győzelmes forradalom aktái*, Világ 1911. december 30., 9–10.

⁵³ HATVANY Lajos, *Irodalompolitika. A Nyugat szerepe*, Világ 1911. december 31., 11–12.

⁵⁴ OSVÁT Ernő, *Irodalompolitika*, Világ 1912. január 3., 9.

a Nyugat-vállalkozás jövőjére nézve, és felelősséget érzett azokért az elúszó befektetésekért is, amelyekre ismerőseit ő beszélt rá. Elkeseredésében magánéleti gondok szintén közrejátszhattak. Magyar Mór 1912. január 12-én délelőtt a Ferenc körút 22. szám alatti lakásában halántékon lőtte magát, néhány órával később a Szent István Kórházban meghalt. A Pesti Hírlap beszámolója szerint Magyar az öngyilkosságot a Móricz Zsigmondtól kölcsönkért revolverrel követte el.⁵⁵ Móricz Zsigmond önnön érintettségét a Pesti Hírlap másnapi számában kategorikusan tagadta, azonban életrajzíró öccse a revolver kölcsönkérését utóbb tényként kezelte.⁵⁶

Magyar Mór felemelkedésének titka a szabályokhoz való ragaszkodás volt. Személyes ismerőse, Bródy Sándor az alábbiakat írta róla búcsúztatójában:

A szorgalmas és korrekt irodistát [Révaiék] magukhoz vették, és ő vigyázott az üvegtetejű könyvesházban a sok szép gép- és egyéb írónőre, a segédekre és a szolgálókra, hogy dolgozzanak. A főnökei, főképp a Mór nevű, nagyokat koncipiáltak, tömték tele Magyarországot kultúrával. Magyar ügyelt, végrehajtott, az asztala tiszta volt, mint a tükör, a nagy, kék ceruza a vékony kezében frissen megfaragva. Emberben ilyen pontos, megbízható és kevesebb lármával mozgó gépet még nem láttam.⁵⁷

Magyar tökéletesen működő alkatrész volt Révaiék nagy gépezetében.⁵⁸ És talán el is felejtette, hogy amíg egy vállalat a maga renoméját megteremti, számtalan akadályt kell leküzdeni, és nem kevés emberen: átgázolni. Csak ezután jön a tükörfényes íróasztalok korszaka. Magyar feltehetően bízott „problémamegoldói” hozzáértésében; a fizetésképtelenné vált cégeknél nyilván azt tapasztalta, hogy az új befektető szava „szent”, hiszen az ő elégedettsége biztosítja a túlélést.

A Nyugatnál nem ez volt a fő szempont. A legjelentősebb befektető, Hatvany Lajos mindenekelőtt (fölött) *győzni* akart – az üzlet fiatalkorában sem érdekelte.⁵⁹ Viselkedése radikalizálta Osvátot, ő viszont jelentős kiutalásokkal honorálta az írókat, akik a Palermo kávéházban mellette kiálltak, és akikre az elkövetkezendőkben is számított. Magyarnek tudnia kellett volna – hiszen az irodalmi életben mindenki értesült róla –, hogy a Nyugat szerkesztőségét kibékíthetetlen ellentétek feszítik. Az általa elképzelt „rendcsinálás” a Nyugatnál kivitelezhetetlen volt. Tényleg úgy gondolta, hogy az egykori lámpagyári tisztviselő fogja megmondani Hatvany Lajos-

⁵⁵ [Név nélkül], *Öngyilkos lett a Nyugat igazgatója. Menekülés a halálba*, Pesti Hírlap 1912. január 13., 11–12.; [Név nélkül], *Öngyilkos igazgató. Magyar Mór agyonlőtte magát*, Pesti Napló 1912. január 13., 6–7.; [Név nélkül], *Magyar Mór öngyilkossága. A „Nyugat” igazgatója föbe lőtte magát*, Világ 1912. január 13., 15.

⁵⁶ MÓRICZ Zsigmond *Nyilatkozata*, Pesti Hírlap 1912. január 14., 13.; vö. MÓRICZ Miklós, *I. m.*, 135., 288–289.

⁵⁷ BRÓDY, *I. m.*, 33.

⁵⁸ A Révai Könyvesházzal lásd RÓZSAFALVI Zsuzsanna, *„A múzsák versenytársa az ipar”. Az Üllői úti Révai Könyvesház és megépítésének előzményei = Tér(v)iszonyok és térkép(zet)ek*, szerk. BÍRÓ Csilla – VISY Beatrix, OSZK–Gondolat, Budapest, 2014, 146–156.

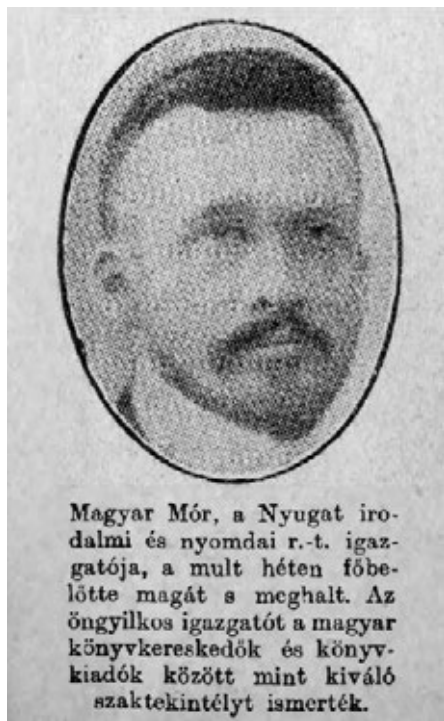
⁵⁹ HATVANY Lajos, *Gyulai Pál estéje*, Nyugat, Budapest, 1910, 10.

nak, hogy mit tehet? Ha Magyar mindezzel nem volt tisztában, vagy mindezzel nem vetett számot, akkor nem volt jó üzletember: „sorsa az egyik tipikus pesti karrier: vidékről jön, de nem bírja el Pestet, belehal.”⁶⁰

5.

Magyar Mór halálával a Nyugat Irodalmi és Nyomdai Rt. megindult a csőd felé. A részvényesek a felügyelőbizottságtól várták a dolgok rendbetételét, azonban a testület az igazgatóságtól igényelt üzleti adatokat 1912. március közepéig sem kapta meg. A Pesti Futár 1912. március 25-re keltezett, *A „Nyugat” pénzügyi válsága* című cikkében azután feltűnő részletességgel ismertette a vállalkozás anomáliáit. Ekkor kerültek napvilágra az előző évi nyomdavétel során elkövetett szabálytalanságok, illetve ekkor fedték fel, hogy az rt. pénztárából a tisztviselők jogellenesen előlegeket vettek fel, illetve hogy Rovó Aladártól és Molnár Imrétől (akik nyilván tisztában voltak a csődhelyzettel) a vállalat visszavásárolta részvényeik jelentős hányadát. A Pesti Futár értesüléseit a Nyugat Rt. nem cáfolta, de a Pesti Hírlap 1912. március 23-i [!] számában megjelentettek egy gyors közleményt, tagadván a Nyugat Rt. fizetéseképtelenségét.⁶¹

A likviditás biztosítására 1912. március végén a Nyugat Rt. a Nyugat Könyvtár eladásából származó, 1913. január 1-jén esedékessé váló kifizetések előrehozatalát kérte az Athenaeum Rt.-től. A mintegy 7.000 koronányi, az (egykori) alaptőkéhez mérten csekély összeget az Athenaeum kilenc hónapra számított hét százalékos diszkont kamattal folyósította.⁶² A későbbi (töredékesen fennmaradt) üzleti levelezés arra utal, hogy Hatvány-Deutsch Sándor ezt követően megállapodást kötött az Athenaeum Rt.-vel. Az Athenaeum feladata lett, hogy mint a Nyugat Rt. hitelező-

Rövid hír a Tolnai Világlapja 1912. január 21-i számából (208. oldal)

⁶⁰ BRÓDY, I. m., 33.

⁶¹ COSYMA, I. m., 10–11., illetve [Név nélkül], *A „Nyugat” pénzügyei*, Pesti Hírlap 1912. március 23., 19. A Pesti Futár állításait számos kontrolladat igazolja. Az informátor eredeti dokumentumokból dolgozott (a szövegben előforduló néhány tévedés minden bizonnyal a nevek helytelen kiolvasásából adódott), ismerte például a Nyugat Rt.-nek a Hazai Bank Rt.-nél vezetett folyószámla-kivonatait, illetve a Nyugat Rt. felügyelőbizottságának levelezését. A Pesti Hírlap idézett cikke szerint az informátor a Nyugat Rt. egy „elbocsátott alkalmazottja” volt.

⁶² Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Okmánytár. Lelőhely: Országos Levéltár, Z 1508. 1267. szám

je ellenőrizze és visszafogja a Nyugat kifizetéseit, az általuk folyósított összegek felével azután a Deutsch Ignác és Fia cég számláját terhelték meg.⁶³

A párbajt követően a Nyugat folyóirat sorsára vonatkozóan többféle terv is körvonalazódott. A szerkesztők 1915 nyaráig tartó „határozott idejű munkaszerződéssel” rendelkeztek.⁶⁴ A folyóiratnál bekövetkező esetleges lefokozásukba – ami együtt járt volna Hatvanynak a publikációkra vonatkozó döntő szó megadásával – nem egyeztek bele, ebben az esetben a végkielégítéssel történő távozást választották volna. A pénz segítségével új lapot alapítottak volna, lényegében a Nyugatot folytatták volna új néven, de a régi szerzőgárdával. Hatvany utóbbi megakadályozására azt gondolta ki, hogy „a *Nyugat* egynémely tekintélyesebb írói jelentsék ki, hogy Ignotus, Fenyő lejárato lapjába nem írnak”⁶⁵ – ez azonban semmiféle realitással nem bírt. Hatvany tehát ismét azt a „megoldást” választotta, hogy maga mögött hagyja az egész problémahalmazt, lemondott elnökségéről és igazgatósági tagságáról, és március elején eltávozott Berlinbe.

Időközben Hatvany tanácsadói egy minden addiginál célratörőbb ajánlatot dolgoztak ki: megpróbálták a Nyugat-szerkesztőket rábírni, hogy a folyóiratot saját tulajdonukba vegyék. Emögött az az elképzelés munkált, hogy a részvénytársaság ily módon megszabadul a közfigyelem fókuszában álló, de előre nem kalkulálható deficitet termelő tételtől (a folyóirat költségvetésének megnyirbálása ellen a szerkesztők korábban a legkülönbözőbb érveket hozták fel, a skála a művészi szempontok hangoztatásától az érzelmi zsarolásig terjedt).⁶⁶ A könyvkiadási jog viszont a részvénytársaság birtokában marad; a kéziratok megvásárlásával közben elegendő munitiót szereztek, viszont a szerzők a „névtelen” kiadói szakemberek előtt immáron nem hivatkozhatnak a folyóiratnál szerzett érdemeikre.

A Nyugat Rt. igazgatósága 1912. május 31-én hozzájárult ahhoz, hogy a vállalat a folyóiratot Ignotuséknak átadja.⁶⁷ Az elkövetkező két hétben Ignotus és Fenyő megpróbálták minél kedvezőbb feltételeket kiügyeskedni maguknak, azonban Pap Dávid, a DIF jogtanácsosa, elkötelezetten képviselte Hatvany Lajos érdekeit. Még Ignotus Hatvanytól kapott 14.000 koronás magánkölcsona is az üzleti megállapodás része lett:

⁶³ Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Okmánytár. Lelőhely: Országos Levéltár, Z 1508. 1307. szám. Az Athenaeum Rt. 1912. május 6-i levelében tudatta a Deutsch Ignác és Fia céggel, hogy a Nyugat Rt.-től kapott tárcaváltókat nem leszámítolásra, hanem fedezeti váltókként veszik át. Mindez az ügy diszkrét kezelését jelzi, hiszen ekként a váltók nem kerülhettek banki forgalomba.

⁶⁴ Ignotus és Fenyő Miksa szerződése ismeretesek (lelőhelyük: PIM, V. 5090/29., illetve PIM, V. 3181/80.); Ignotus szerződése 1915. május 31-ig, Fenyőé 1915. június 30-ig szólt, Osvát Ernő terminusa is hasonló lehetett.

⁶⁵ Hatvany Lajos – Schöpflin Aladárnak, [Budapest, 1912. február vége előtt] = *Hatvany Lajos levelei*, szerk. HATVANY Lajosné – ROZSICS István, Szépirodalmi, Budapest, 1985, 289–290.

⁶⁶ „Hát szabad ezt? Van ennek értelme? Nekem nincs jogom azt mondani, hogy akkor százszor inkább vesszen az egész részvénytőke, mert elvégre én vagyonilag nem vagyok érdekelve, de – engedd meg, hogy őszinte legyek – valósággal minden érzésem fellázad az ilyen szöröstül-bőröstül való eladás ellen” – tudatta felháborodását Fenyő Miksa Hatvany Lajossal 1910. december 8-i levelében, midőn Hatvany először akart megválni a részvénytársaságtól (*Levelek Hatvany Lajoshoz*, 103.).

⁶⁷ Pap Dávid – Hatvany Lajosnak, [Budapest, 1912. június 1.]. Lelőhely: MTA KIK, Ms 388/10.

Úgy Veigelsberg Viktor, mint már előzetesen Ignotus is, célzást tettek Ignotusnak Báró Úrral szemben fennálló tartozására és egész leplezetlenül kifejezést adtak annak az óhajtnak, hogy nagyon szeretnék, ha Báró Úr a követelését elengedné. Én erre természetyszerűen kijelentettem, hogy erről szó nem lehet, az ez irányban való intervenciót sem vállalhatom magamra, de ígérem, hogy addig amíg az ügyek egyébként simán folynak, emiatt a követelés miatt Ignotusnak baja nem lesz. Azután teljes határozottsággal megmondottam, hogy ha azonban liquidálásra kerül a sor, akkor Ignotus nem számíthat a 14.000 korona elengedésére, de sőt el kell készülnie arra, hogy a neki kijáró végkielégítési összegből le fog vonatni a részvénytársaságnak 3.000 koronás követelése, valamint le fog vonatni Báró Úrnak 14.000 koronás követelése is, úgy hogy Ignotusnak kevés fog maradni.⁶⁸

Újabb tárgyalási fordulókat következtek, mígnem Pap Dávid Berlinbe, június 15-én 7 óra 54 perckor befutó távirata a következőkről tájékoztatta Hatvany Lajost: „Nimolisten haben Zeitschrift übernommen. Vertrag unterfertigt. Geld behoben”⁶⁹ – vagyis a „semmi-emberek” átvették a lapot, a szerződés aláíratott, a pénz felvétel. Fenyő Miksa végkielégítésének összegét az általa aláírt, 1912. június 15-i átvételi elismervény alapján pontosan tudjuk, számára 22.000 korona járt,⁷⁰ Ignotus végkielégítése 27.000 korona volt,⁷¹ az Osvát Ernőnek járó összeget nem ismerjük.

A Nyugaton bekövetkezett változásokról a napilapok röviden tudósítottak, majd Ignotus *A Nyugat olvasóihoz* intézett cikkében foglalta össze mindazt, amiről úgy gondolta, hogy a közönségre tartozik: „A Nyugat ezen számával s most kezdődő kötetével, a Nyugat Irodalmi és Nyomdai Részvénytársasággal való barátságos egyezkedés után, e folyóirat az én tulajdonomba megy át, és mivel Osvát Ernő barátunk egyéb munkássággal egyebütt van lekötve, átvesszem a szemle szerkesztését s az azzal járó felelősséget is.” Osvát, a Nyugat számítván „tanácsára, ítéletére, érdeklődésére, ügyünkért való minden szerető fáradságára”, főmunkatársi kinevezést nyert, míg Fenyő Miksa mellett Ady Endre lett a másik szerkesztő.⁷²

A közkeletű legendával ellentétben a Nyugat folyóirat Fenyő Miksa tulajdonába került.⁷³ Ady Endre egyetlen napot sem szerkesztett, azonban a cím birtokában Hatvany Lajos előtt bizonygathatta, ő majd megkísérli, hogy személyes mecénása szerkesztői politikáját érvényesítse a folyóiratnál.⁷⁴ A júliusi bejelentés szellemében Ignotus 1912 második felében számos kéziratkerő levelet küldött a Nyugat szerzőinek, azonban néhány hónapon belül visszaállt a régi rend, és mindenki ismét Osvát irodalmi véleményére volt kíváncsi. Még Ignotus is.⁷⁵

⁶⁸ Pap Dávid – Hatvany Lajosnak, [Budapest, 1912. június 6.]. Lelőhely: MTA KIK, Ms 388/12.

⁶⁹ Pap Dávid – Hatvany Lajosnak, [Budapest, 1912. június 15.]. Lelőhely: MTA KIK, Ms 388/17.

⁷⁰ Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Okmánytár. Lelőhely: Országos Levéltár, Z 1508. 1308. szám

⁷¹ Pap Dávid – Hatvany Lajosnak, [Budapest, 1912. június 13.]. Lelőhely: MTA KIK, Ms 388/14.

⁷² IGNOTUS, *A Nyugat olvasóihoz*, Nyugat 1912. július 1., 1.

⁷³ Lásd Fenyő Miksa, Miklós László és Ranschburg Viktor – Budapest Székesfőváros Polgármesterének, [Budapest, 1912. június 21.] = KOSZTOLÁNCZY–NEMESKÉRI, *I. m.*, 739–740.

⁷⁴ ADY Összes prózai művei, X., 470–472.

⁷⁵ Lásd Ignotus Osvát Ernőnek szóló, 1912. június 24. és 1913. június 11. között írt leveleit: KOSZTOLÁNCZY–NEMESKÉRI, *I. m.*, 741–742, 746–747, 779–780, 791–793, 822–824, 841–842.

6.

1912 nyarán megtörtént a folyóirat és a részvénytársaság szervezeti szétválása. A Nyugat június [!] 1-jei címlapja szerint a szerkesztőség már ekkor a IX. kerület Lónyay utca 18. szám alatt működött, és az Üllői útról ide költözött a részvénytársaság nyomdája is. A folyóirat szerkesztőinek egyik legsürgetőbb teendője az új mecénások megtalálása lett. Fenyő Miksa emlékirataiban csak érintette, hogy a Nyugat finanszírozásában a kulcsszerepet az 1910-es évek közepétől (feltehetően 1912-től) ő játszotta: főként „a gyáripár irodalmilag művelt köreiből” keresett támogatókat.⁷⁶ Azt, hogy Fenyő a saját jövedelméből már a tízes években juttatott a Nyugatnak, a Fenyővel munkakapcsolatban lévő, különböző kereskedelmi szervezeteknél titkárként dolgozó Móricz Miklós is megerősítette.⁷⁷

A Nyugat Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság igazgatósága egy meglehetősen furcsa, de az előző nyári nyomdavételből „logikusan” következő döntéssel 1912. június 30-án Salamon Józsefet nevezte ki az rt. cégvezetőjének (mint ismeretes, Salamon József volt a veszteséges nyomda egyik tulajdonosa). A cégbírósághoz 1912. augusztus 27-én érkezett meg a bejelentés, miszerint Ignotus, Fenyő Miksa, Osvát Ernő, Helvey Tivadar, Elbogen Károly és Miklós László lemondtak igazgatósági tagságukról, helyükbe az 1912. december 17-i közgyűlésen – „közfelkiáltással” – Hatvany Lajost, Pap Dávidot, Wilhelm Arthurt, Salamon Józsefet és Vidor Jenő ügyvédet választották meg. (A közfelkiáltás Révai Arthur, a másik egykori nyomdatulajdonos ötlete volt, ő ugyanezen közgyűlés határozata alapján a felügyelőbizottságba került be).⁷⁸ Egy héttel később, december 24-én a Nyugat Rt. igazgatósága fennálló könyvkészletük és jövőbeni kiadványaik terjesztési jogait az elkövetkező másfél évre átadta az Athenaeumnak.⁷⁹ Ezzel lényegében megindult az rt. „kiüresítése”, és kezdett értelmet nyerni az, amit Pap Dávid még a szerkesztőkkel folytatott tárgyalások elején kinyilvánított, miszerint a folyóirat kiválása után a részvénytársaság már nem lesz tényező: „teljes léleknyugalommal határozhatunk abban a kérdésben, hogy magát a részvénytársaságot fenntartjuk-e, vagy liquidáljuk-e”.⁸⁰ Buda Artilla kutatásai szerint 1914–1915-re a Nyugat Rt. által megjelentetett könyvek száma drasztikusan csökkent, a nyomda jobbára bérmunkát végzett, főként szakkönyveket állítottak elő. A részvénytársaság felszámolását az 1916. május 30-i közgyűlésen határozták el.⁸¹

7.

Hatvany Lajos ebben a történetben rendre kedvezőtlen színben tűnik fel, végül pedig Pap Dávidnak az 1912-es tárgyalások során tanúsított kíméletlenségét is az

⁷⁶ *Feljegyzések és levelek a Nyugatról*, szerk. VEZÉR Erzsébet, Akadémiai, Budapest, 1975, 211–212.

⁷⁷ MÓRICZ Miklós, *I. m.*, 125–126.

⁷⁸ Lelőhely: BFL, Cégb. VII.2.e. 628.

⁷⁹ Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Okmánytár. Lelőhely: Országos Levéltár, Z 1508. 1359. szám

⁸⁰ Pap Dávid – Hatvany Lajosnak, [Budapest, 1912. június 1.]. Lelőhely: MTA KIK, Ms 388/10.

⁸¹ A „Nyugat nélkül maradt” részvénytársaság utolsó éveiről lásd BUDA, *A Nyugat Kiadó története*, 47–57.

ő számlájára írhatták. Hatvany azonban nem akarta korábbi szerkesztőtársait lehetetlen helyzetbe hozni. Többek között azért sem, mert arra gondolt, hogy az indulatok egy-két év alatt lecsillapodnak, és akkor a szerkesztők sem tiltakoznak majd, ha ő újra csatlakozni kíván hozzájuk – különösen, ha „a szerkesztőségbe való bevonulás útja megfelelő számú bankjeggyel leendő beborítva”. Mindez nem így történt. Évtizedekkel később Hatvany a következőképpen magyarázta távolmaradását: „Én tudtam, ki: Ady, – ki: Ignotus, – ki: Móricz, – de annál jobban fájt, hogy az *eszmében* nagyok, a gyakorlatban oly kicsinyek. Nem vitt rá a lélek, hogy újra közéljük álljak, amikor annak percze bekövetkezett.”⁸²

Hatvany ugyanakkor azt is érezhette, hogy a Nyugat-válság alatt az ő viselkedése sem volt mindig úriemberhez méltó. Amikor Hatvany-Deutsch Sándor 1913-ban meghalt, Hatvany Lajos új végrendeletet készíttetett, és saját halála esetén nagyobb összegeket kívánt juttatni több író-társának: „Testamentumomban: Adyt, Móriczot, Ignotust, Szép Ernőt, Bródyt akartam nagyobb tőkével megajándékozni, – Babitsra könyveimet hagyni. Mindent tudva, mit róluk tudtam, – talentumok s Ady és Móricz esetében, a zsenijük mellett sáfárkodtam.”⁸³ Aztán ez a szándék is elhalt, mint Hatvany annyi más ötlete. Hangulatember volt, a Nyugattal szembeni viselkedését is ez határozta meg.

⁸² Lásd Pap Dávid Hatvany Lajosnak szóló 1912. június 3-i levelét, és Hatvany Lajosnak a levélhez fűzött megjegyzését. Lelőhely: MTA KIK, Ms 388/11.

⁸³ Hatvany Lajos megjegyzése Pap Dávid neki szóló, 1913. október 17-i levelén. Lelőhely: MTA KIK, Ms 388/16.